

AZƏRBAYCAN NEFTİNİN QISA TARİXİ

"NEFT KRALIÇADIRSA, BAKI ONUN TAXTIDIR"

Bu yaxınlarda çapdan çıxmış "Azərbaycan neftinin qisa tarixi" kitabının giriş Uinston Çörçillin bu sözləri ilə başlanır.

Kitabın müəllifi kimya elmləri doktoru, Azərbaycan Texniki Universitetinin professoru Miryusif Mirbabayev neft kimyası və ekologiya sahəsində aparıcı mütəxəssis, respublikamızda və xaricdə nəşr edilmiş 90 elmi əsərin müəllifidir.

Bakıda Neft Muzeyi yaradılması üzrə işçi qrupda neft tarixi üzrə ekspert olan M. Mirbabayev kitabın giriş bölməsində qeyd edir ki, neft və qaz kimi mühüm yanacaq-energetika resursları olmadan müasir sivilizasiya sürətlə inkişaf edə bilməzdi. Azərbaycan neft hasil edən ölkədir. Buradakı nadir karbohidrogen xammalı ehtiyatlarının mənimsənilməsinin zəngin tarixi vardır.

Üç dildə - Azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap edilmiş bu kitab Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə istehsalının yaranması, təşəkkülü və inkişafı məsələlərinə həsr edilmişdir. Kitab Azərbaycanda neft işinin tarixinə dair qısa, müstəqil, həcmcə müxtəlif öçerklərdən ibarətdir. Bu öçerklər Oktyabr inqilabından əvvəlki dövrün arxiv materiallarından istifadə edilməklə sənədi məlumatlar əsasında yazılmışdır.

Abşeronda neft çıxarılması barədə ilk məlumatlara bizim eradan əvvəl VII əsrə aid qədim alban yazılı mənbələrində və VIII-XIII əsrlərdə yaşayıb-yaratmış ərəb alimlərinin əsərlərində rast gəlmək olar. Həmin mənbələrə görə Bakı nefti qaz ilə birgə çıxır. Bu, bütün dünyada atəşpərəstləri cəlb edirdi. Hələ b.e.ə. VI əsrdə Abşeronda atəşpərəstlərin məbədləri mövcud olmuşdur. Suraxanıdakı "Atəşgah" məbədi isə indiyə qədər yaxşı vəziyyətdə qalmışdır.

Plutarx yazırdı ki, Makedoniyalı İsgəndərin döyüşçüləri Abşeron yarımadasından çıxarılmış neftdən işıqlandırma vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Abşeronda qara və ağ neft mənbələrini bir sıra səyyahlar, o cümlədən Marko Polo və Adam Oleari təsvir etmişdir.

Bakıda ilk neft quyusunun harada olması indi çoxlarının yadında deyil. Lakin müəllif bu barədə də məlumat verir. Beləki, Bakıda ilk neft quyusu 1594-cü ildə Balaxanıda usta Allahyar Məmmədəlinur oğlu tərəfindən qazılmış 35 metr dərinliyində quyuyu olmuşdur. 1803-cü ildə isə bakılı Qasım bəy Bibiheybət buxtasında sahildən 18 və 30 metr məsafədə yerləşən iki quyuda ilk dəfə dənizdə neft çıxarmağa başlamışdır. Şimali Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olandan sonra həmin quyular dövlət xəzinəsinin mülkiyyətinə keçmiş və onlar üçün otkup (iltizam) sistemi tətbiq edilmişdir.

Neft sənayesinin təşəkkülü tarixi oxucu üçün anlaşılıq formada şərh edilir. Maraqlıdır ki, neftin sənaye miqyasında hasilatı krekinq prosesi ixtira ediləndən sonra başlanmışdır. Bu prosesin nəzəri əsasları Vladimir Şuxov (1891) və Vilyam Barton (1913) tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Abşeronda ilk neftayırma zavodu isə 1837-ci ildə Balaxanıda fəaliyyətə başlamışdır.

Kitabdakı öçerklərin hər biri maraqlıdır və ayrıca elmi tədqiqatın əsası ola bilər. İmperator Rus Texniki Cəmiyyətinin Bakı bölməsi - 1920-ci ilə qədər Bakıda fəaliyyət göstərmiş və 1904-cü ildə Rusiya Nobel mükafatının təsis olunmasında mühüm rol oynamış elmi mərkəz haqqında, D. Mendeleevin dəfələrlə Abşerona gəlməsi, onun H.Z. Tağıyevlə dostluq etməsi barədə məlumatlar maraqla qarşılır. Neftçixarma sahəsinin dərinəndən öyrənilməsi Bakıda texniki elmlərin, kimya və neft-kimya elminin sürətli inkişafının təməlini qoymuşdur. Öz dövrünün görkəmli simaları olmuş Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Nobel qardaşları, Dmitri Mendeleev, Konon Lisenko, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, İsabəy Hacımski, Viktor Gerr, Lev Qureviç, Vladimir Şuxov və bir sıra digərləri bu işdə xüsusi rol oynamışlar.

Abşeronda neft hasilatının tarixi də maraqlıdır. Kimin ağına gələrdi ki, bir vaxtlar (1869-cu ilə qədər) neft quyularının qazılması qadağan edilmişdi - hökumət neftçixarma üçün quyuyu qazmağın yararsız və perspektivsiz olmasını sübut etməyə çalışan əcnəbi mütəxəssislərin fikri ilə hesablaşırdı. Yalnız 1872-ci ildən sonra dərinliyi 45-50 metrə qədər olan neft quyuları qazılması işi intensivləşir.

Müəllif Bakıda ilk neft kəmərlərinin çəkilməsi işlərinin və Xəzər donanmasının yaradılmasının əsas rəhbərlərinin hamısını yad edir. 1877-ci ildə Lüdviq Nobelin sifarişi ilə tikilmiş "Zərdüş" gəmisi dünyada ilk neft daşıyan Bu gəminin yaradılmasının çox maraqlı və romantik tarixi var: Zərdüşlilik fəlsəfəsi ilə maraqlanan Lüdviq saflıq və müqəddəslik anlayışları ilə neftin təmizlənməsi proseduru arasında bir oxşarlıq görürdü.

Sonralar "Nobel qardaşları" firması neft daşıyan gəmilərdən ibarət bütöv bir donanma yaratdı və bunun sayəsində Bakı nefti dünyanın bir sıra ölkələrinə ixrac edilməyə başladı. Kitabdakı öçerklərdən üçü Nobel qardaşlarına həsr edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda çoxlu xarici şirkətlər işləyirdi, yerli neft maqnatları yaranmışdı.

Görkəmli kimyaçı, sülhün və tərəqqinin qorunması işinə çox qiymətli töhfələr vermiş Yusif Məmmədəliyevin elmi hünəri xüsusi diqqətə layiqdir. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, faşizm üzərində Qələbənin 60 illiyi və alimin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə BMT-də keçirilmiş iclasda Y. Məmmədəliyevin kəşflərinin nasizmin

darmadağın edilməsində əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilmişdir. YUNESKO-nun qərarı ilə 2005-ci il Yusif Məmmədəliyev ili elan edilmişdir.

1949-cu ildə nadir dəniz neft yatağı – həm ehtiyatların həcminə, həm də çıxarılan neftin miqdarına görə dünyada ən böyük yataq olan Neft Daşları kəşf edildi. Bu yatağın mənimsənilməsi Azərbaycanda neft işinin inkişafında əlamətdar hadisə oldu.

Kitabın əvvəlində Qafqazın 1896-cı il xəritəsi, son səhifələrdə isə Qafqazın 1931-ci il üçün xəritəsi verilmişdir. Azərbaycanda neft isinin tarixinin qısa xronologiyası ən qədim dövrlərdən zəmanəmizə qədər bu bölgədə neft hasilatı barədə dolğun təsəvvür yaradır.

Kitab ayrı-ayrı oçerklərdən, epiloqdan və əlavələrdən (xronologiyadan) ibarətdir. Oçerklərin hər biri neft işinin inkişafında müəyyən dövrə həsr edilmişdir: "Azərbaycan nefti haqqında ilk tarixi məlumatlar", "I Pyotrun "İran yürüşü"", "Azərbaycanın neft işi (1920-ci ilə qədər)", "Nobel qardaşlarının Azərbaycanın neft işinə töhfəsi", "Alfred Nobel - XIX əsrin böyük ixtiraçısı", "Məlum və naməlum Nobel mükafatları", "Rotşild qardaşlarının Bakı neft sənayesinin inkişafında rolu", "İmperator Rus Texniki Cəmiyyətinin Bakı neft sənayesinin inkişafında əhəmiyyəti", "Bakı neftinin Mendeleeyevin elmi yaradıcılığında rolu", "Vladimir Şuxov - bakılı Alfred Nobel", "Yusif Məmmədəliyevin elmi şücaəti".